

УДК 111.12

Бернюков Анатолій

**ВЕЛИКА ОНТОЛОГІЧНА ОДИССЕЯ ХХ СТОЛІТТЯ
(НА ПРИКЛАДІ ОНТОЛОГІЧНИХ ПРОЕКТІВ
Е. ГУСЕРЛЯ, М. ХАЙДЕГЕРА, М. ГАРТМАНА
ТА К. ПОПЕРА)**

У статті аналізуються найбільш значущі ідеї щодо онтологічної картини світу, які були розроблені у ХХ столітті, а саме: феноменологією, екзистенціалізмом, критичною онтологією та критичним раціоналізмом. Відповідно осмислюються вчення розробників цих філософських напрямів (Е. Гусерля, М. Хайдегера, М. Гартмана та К. Попера) щодо їхнього розуміння загальної структури онтичності.

Ключові слова: онтологія, буття, суще, належне, Е. Гусерль, М. Хайдегер, М. Гартман, К. Попер.

Bernyukov A. The great ontological odyssey of the XX century (on the example of ontological projects E. Husserl, M. Heidegger, N. Hartmann and K. Popper)

In article the most significant ideas concerning an ontological picture of the world that were developed in the XX century are analyzed, namely: phenomenology, existentialism, critical ontology and critical rationalism. Respectively the author gives in to judgment of the doctrine of developers of these philosophical directions (E. Husserl, M. Heidegger, N. Hartmann and the K. Popper) regarding their understanding of the general structure of ontiquity.

Keywords: ontology, being, beings, due, E. Husserl, M. Heidegger, N. Hartmann, K. Popper.

Бернюков А. Большая онтологическая одиссея ХХ столетия (на примере онтологических проектов Э. Гусерля, М. Хайдеггера, Н. Гартмана и К. Понпера)

В статье анализируются наиболее значимые идеи по поводу онтологической картины мира, что были разработаны в ХХ веке, а именно: феноменологией, экзистенциализмом, критической онтологией и критическим рационализмом.

Соответственно автором поддаются осмыслению учения разработчиков этих философских направлений (Э. Гуссерля, М. Хайдеггера, Н. Гартмана и К. Поппера) относительно их понимания общей структуры онтичности.

Ключевые слова: онтология, бытие, сущее, должное, Э. Гуссерль, М. Хайдеггер, Н. Гартман, К. Поппер.

До кінця XIX – початку XX ст. на зміну психологічним і гносеологічним трактуванням онтології приходять напрями, які орієнтуються на перегляд досягнень попередньої західноєвропейської філософії і повернення до онтологізму. Початок XX ст. став відродженням онтології завдяки феноменології Е. Гуссерля, екзистенціалізму Хайдеггера М., неотомізму та кульмінаційним моментом цього процесу – онтологічним проектом М. Гартмана. З іншого боку, онтологічну тему намагався викреслити неопозитивізм, який розчиняється або в примітивних синтаксисі, семантиці, прагматиці, або в апіорі-приречених спробах структурувати раціональним методом ірраціональність.

Першим проявляє інтерес до онтології феноменологія Е. Гуссерля (1859–1938), в якій буття постає як явище. В цій концепції увесь світ та основні його структури проявляються в «початковому досвіді» свідомості, яка ще не зазнала концептуальної обробки. Онтологічна структура світу за цих умов існує в «чистій» свідомості людини щодо реальності. І хоча в феноменології конституція буття має семантичний характер, але розуміється без мови, завдяки редуційній процедурі. Як наполягає Гуссерль у своїй роботі «Картезіанські роздуми» (1931) [2], в якій викладається підсумок його філософських ідей, «безглузда будь-яка спроба осягнути універсум істинного буття як щось, що знаходиться поза універсуму можливої свідомості» [2, с. 427–428].

Проблема буття є вихідною в іншій авторитетній філософії XX ст. – екзистенціалізмі, засновником якої, як відомо, став німецький мислитель-іраціоналіст М. Хайдегер (1889–1976) зі своєю головною роботою «Буття і час» (1927) [0]. Вже сама назва цього філософського напрямку походить від близького до категорії «буття» слова: «екзистенція» – існування (як перебування людини в пошуку буття). Не наважаючись назвати ідеальний світ (як головну частину буття) примітивним платонівським світом ідей, Хайдегер навіть не береться вирішувати це онтологічне пи-

тання, як таке, що на цей час для людини не досягне у розв'язку, вказуючи при цьому, що: «Поняття буття скоріше саме темне», «Поняття «буття» є таким, що не визначається», ««Буття» справді не можна розуміти як суще», ««буття» не може прийти до визначеності шляхом приписування йому сущого. Буття дефініторно не виводиться з вищих понять і його не можна вивести через нижчі», «заключити можна тільки: «буття» не є дещо на зразок сущого», «Тому «дефініції» традиційної логіки ... до буття не можуть бути застосовані» [4, с. 3].

Отже, Хайдегер уникає від відповіді на основне онтологічне питання, однак, зосереджує свої зусилля на онтологічній гносеології, виправдовуючись так: «що таке буття? Воно є Воно саме. Випробувати і висловити це має навчитися майбутнє мислення. «Буття» – це не Бог і не основа світу. Буття ширше, ніж все, що існує, і все одно воно ближче людині, ніж будь-яке суще» [5, с. 329], тому «Людина, швидше самим буттям «кинута» в істину буття, щоб, екзистуючи таким чином, берегти істину буття, щоб у світлі буття, суще з'явилося як суще, таким, яким воно є» [5, с. 328]. При цьому шлях до істинної суті буття у М. Хайдегера лежить через ірраціональну герменевтику людини в спробі вирватися з ось-буття (сущого) в там-буття (належне). Для цього він веде активну боротьбу з логічністю та науковими досвідом.

Найбільш концептуально-розробленим, науково-обґрунтованим та завершеним, онтологічне вчення постає в філософії німецького філософа Миколи Гартмана (1882–1950), який відроджуючи й модернізуючи платонівсько-аристотелівське та схоластичне уявлення про буття, називає свої ідеї як «новий шлях онтології» в однойменній праці 1943 р. «*Neue Wege der Ontologie*» [8]. Акцентуючи увагу саме на цьому моменті, у своєму виступі на філософському конгресі в 1949 р. в м. Мендоза (Іспанія) з доповіддю «Стара і нова онтологія» [1] (в якій була стисло викладена його онтологічна концепція) він, роблячи спробу глибокого переосмислення тогочасної традиції світорозуміння, критикує мислення Нового часу і всю наступну філософію, називаючи їх «старою онтологією», що, на його думку, зосередилася виключно на гносеології, забуваючи при цьому про сам предмет пізнання – буття. Для М. Гартмана «Вся онтологія має справу з фундаментальними уявленнями про буття як таке. Таке уявлення є саме тим, що ми називаємо категоріями буття» [8, с. 13].

Свої головні ідеї Гартман виклав у 4 томах епохальної праці «Система онтології» (1933–1950) [9; 10; 11; 12], в якій прагне подолати традиційний розрив абстрактного царства онтологічних сутностей і дійсного буття, розглядаючи різні світи – людський, матеріальний і духовний – як автономні шари реальності, щодо яких пізнання виступає не визначальним, а вторинним началом. Квінтесенцією його філософії стало виявлення та з'ясування структурних законів реального світу, світу буття. Таким чином, за довгий історичний проміжок відбувається довгоочікувана та справедлива ротація головної філософської проблеми: питання «Як пізнати буття?» заміщується на «Що таке буття?». Внаслідок цього, онтологія позбавляється від гносеологічних нашарувань. Ця позиція для Гартмана є принципово-вирішальним та поворотним моментом у подальшому розвитку філософії.

У третій частині «Системи онтології», яка має назву «Конструкція реального світу», буття у Гартмана постає як ієрархічно-рівнева структура, що складається з таких чотирьох якісно різних пластів (форми існування та категоріальна структура яких неоднакові): 1) неорганічного («нежива» природа: каміння, стіл і т. д.); 2) органічного («жива» природа: бактерії, тварини, частково людина); 3) душевного (представлений, зокрема, емоціями); 4) духовного (представлений, зокрема, інтелектом). При цьому кожен із вищих шарів корениться в нижчому, але повністю їм не визначається. Нижчі форми буття активніші у своєму самоствердженні, вищі ж – володіють більшою свободою прояву. Ім-матеріальні шари (дух і психічне), на відміну від матеріального, існують тільки в часі [11].

У будівництві реального світу Гартман, як справедливо зазначає дослідник О. Йордах, виділяє чотири основні закони буттєвих сфер: 1) закон повторення, відповідно до якого, нижні категорії повторюються в більш високому рівні як їхній субаспект, але ніколи не навпаки; 2) закон зміни: категоріальні елементи змінюються під час їх повторення в більш високих рівнях, тим самим формуючи характеристики більш високого рівня; 3) закон «Новум» (тобто «нової речі»), зміст якого полягає в тому, що вища категорія композиціонується з нижчих елементів, які можуть бути як включені, так і не перебувати у складі нижчих рівнів; 4) закон відстані між рівнями: різні рівні розвиваються не безперервно, а скачками, тому вони можуть бути чітко диференційовані» [13, с. 4–5].

Визначаючи буттєву картину світу, Гартман на цьому не зупиняється та говорить про проблемні онтологічні питання, які з неї випливають. Так, відкидаючи метафізичний підхід до проблем буття (таких як існування, життя, свідомість, свобода, воля тощо), вважаючи їх непізнаними, в зв'язку з їх гносеологічно-іраціональною природою, він вважає основні філософські проблеми нерозв'язуваними. Заперечує він і приписування світовій єдності будь-якої загальної мети чи ідеї, для нього буття є тільки буттям. Розмірковуючи про людину як частину світу, Гартман вказує, що «Трагедія людини в тому, що людина, перебуваючи в робочій обстановці, сидячи на відстані витягнутої руки за перевантаженим таблицями столом, не бачить те, що знаходиться перед нею. Реальний світ має невичерпну пишність, реальне життя сповнене сенсом і достатку, де ми усвідомлюємо це, воно сповнене чудес і слави» [6, с. 11]. Тому у своїй праці «Етика» (1926) [7], слідуючи шелерівським настановам, Гартман розвиває і теорію незмінних «етичних цінностей». Основним питанням для нього в галузі етики постає проблема співвідношення цінностей і свободи волі в їх реалізації.

І хоча до наших днів, «чиста онтологія» М. Гартмана є останньою та головною главою в історії онтології, варто також згадати і про онтологічні ідеї австро-британського філософа, критичного раціоналіста Карла Раймунда Попера (1902–1994). У своїй роботі «Об'єктивне знання. Еволюційний підхід» (1972) [3] він висуває гіпотезу трьох світів: 1) світ фізичних об'єктів і станів; 2) світ психічних і ментальних станів свідомості; 3) світ об'єктивного змісту мислення (зміст наукових гіпотез, літературні твори та інші незалежні від суб'єктивного сприйняття об'єкти). Його обґрунтування зводяться до таких положень: «Я ж хочу провести різницю між двома типами «знань»: суб'єктивним знанням ... і об'єктивним знанням, або знанням в об'єктивному сенсі, яке складається з логічного змісту наших теорій, припущень і здогадок ... Прикладами об'єктивного знання є теорії, опубліковані в журналах і книгах, які зберігаються в бібліотеках, обговорення цих теорій, труднощі або проблеми, на які було вказано в зв'язку з такими теоріями й т. д. Ми можемо назвати фізичний світ «світом 1», світ наших усвідомлених переживань – «світом 2», а світ логічного змісту книг, бібліотек, комп'ютерної пам'яті і тому подібного – «світом 3». Про цей світ 3 я можу висловити такі тези: (1) У світі 3 ми може-

мо відкрити нові проблеми, які були там до того, як їх відкрили, і до того, як вони були усвідомлені, тобто до того, як що-небудь відповідне їм з'явилося в світі... (2) Таким чином, світ 3 в деякому сенсі автономний: у цьому світі ми можемо робити теоретичні відкриття подібно до того, як ми робимо географічні відкриття у світі 1. (3) Основна теза: наше усвідомлене суб'єктивне знання (знання в світі 2) залежить від світу 3, тобто від теорій, сформульованих (хоча б віртуально) певною мовою» [3, с. 78].

Є очевидним, що К. Попер мав рацію, виділяючи світ знання як особливий третій світ. Але очевидним є і те, що цей особливий світ – це не світ книг і бібліотек. Вийти за межі цього об'єктивно-раціонального світу на метафізичний рівень Попер не зміг, оскільки він хоч і був і постпозитивістом у своїй релятивістсько-скептичній формі, однак, все-таки стояв на раціоналістичних засадах.

Отже, як бачимо, ХХ століття, що стало коліскою для найбільш знакових філософських напрямів сучасності, залишило вагомий слід в історії розробці онтологічної проблеми та визначило напрямок для подальших наукових розвідок з розв'язання основного філософського питання вже в теперішньому ХХІ столітті.

Література:

1. Гартман Н. Старая и новая онтология: пер. с нем. // Историко-философский ежегодник '88 / отв. ред. Н. В. Мотрошилова. – М. : Наука, 1988. – С. 320–324.

2. Гуссерль Э. Картезианские размышления // Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философии. Философия как строгая наука. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – С. 324–542.

3. Поппер К. Р. Объективное знание. Эволюционный подход / пер. с англ. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 384 с.

4. Хайдеггер М. Бытие и время. – М.: Ad Marginem, 1997. – 451 с.

5. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // Проблема человека в западной философии. Сборник переводов / Под общ. ред. Ю. Н. Попова. – М. : Прогресс, 1988. – С. 314–326.

6. Hartmann N. Ethik. – Berlin: Walter de Gruyter Verlag, 1962. – 821 s.

7. Hartmann N. Ethik. – Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter Verlag, 1926. – 746 s.

8. Hartmann N. New ways of ontology: Trans. from germ. – Chicago: Henry Regnery Company, 1953. – 145 p.

9. Hartmann N. *Ontologie, I: Zur Grundlegung der Ontologie.* – Berlin: Walter de Gruyter, 1935. – 322 p.

10. Hartmann N. *Ontologie, II: Möglichkeit und Wirklichkeit.* – Berlin: Walter de Gruyter, 1938. – 481 p.

11. Hartmann N. *Ontologie, III: Der Aufbau der realen Welt: Grundriss der allgemeinen Kategorienlehre.* – Berlin: Walter de Gruyter, 1940. – 616 p.

12. Hartmann N. *Ontologie, IIII: Philosophie der Natur: Abriss der speziellen Kategorienlehre.* – Berlin: Walter de Gruyter, 1940. – 709 p.

13. Iordache O. *Polystochastic Models for Complexity.* – Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2010 – 298 p.